

ALFÖLD

A tiszatáji kerámia-kultúra

(1. A Szegei Szt. Demeter torony)

II.

Ki volt ez a Szt. Demeter, miért tisztelte Szeged népe, honnan ered ez a tisztelet? Ezek a kérdések várnak tisztázásra, aminek alapján talán sikerül tornyunk történetére is valamelyes fényt deríteni.

Nyugati tájékozódású kutatóink Szt. Demetert a pásztorok védőszentjének tartják és ezen az alapon magyarázzák a névadást, mert szerintük a szegediek pásztorok voltak. Amennyire téves az a véleményük, hogy a palánkiak pásztorok lettek volna, nem pedig jelentős többségben iparúzők, kereskedők és hajós-fuvarozók, épanynyira helytelen az a megállapításuk, hogy Szt. Demeter abban az időben a pásztorok védőszentje volt. Hogy később azzá vált, megengedem, de abban az időben Demeter katonaszent volt; egyenrangú Szt. Györggyel, az egész Keleten és a [Balkánon, sőt Nyugat egyes részein is. A cári Oroszország Szt. György- és Szt. Demeter-rendje, a két legnagyobb katonai kitüntetés, a magyar koronán a két szent pendente katona-alakja, a velencei S. Marco-templom reliefjének katonaalakja, a bambergi dóm színes gótikus ablaküvegének katona-ábrázolása, a lebontásra került szegedi Szt. Demeter-templom főhomlokzatán a barokk katona-szobor és még számtalan műtörténeti emlék és művelődéstörténeti adat bizonyítja ezt a középkorotól kezdve is. A középkori katonanépeknél ez a szent, Szt. Györggyel együtt, nagy szerepet játszott. Hogy mikor és hogyan alakult ki Szt. Demeternek ez a nagy tért hódító jelentősége, azt a következőkből láthatjuk.

Római ezredes volt, Thessalonikében (Szalonikiben) halt vértanuhalált, már a kereszténység harmadik századában. Ez a város volt tiszteletének a központja a 4. századtól kezdve és innen sugárzott ki egész keletre, Kisázsziába, a szír, örmény, az afrikai kopt kereszténységbe. Tisztelete elterjedt nyugat felé is: Itáliába és Délfranciaországba, de a legintenzívebb volt természetesen őshazájában, a Balkánon. Közvetlenül Thessalonikéből kerül a kultusza a Szerémségbe, Svrmiumba, a későbbi Dimitrovice-Mitrovicába, magyarul Száva-Sz.-Demeterbe, ahol Leontius római helytartó még az 5. század elején Szalonikiből hozott Demeter-ereklék fölé székesegyházat emelt. A keleti egyház területén október 26-án ünneplik. Később Róma is elrendeli ünneplését október 8-ára. Ez alól két kivétel van: Magyarország és Délfranciaország, ezen a két helyen azon a napon ünneplik, amikor a görögök. Az Acta Sanctorum szerint ennek hazánkat illetően az volt az oka, hogy ámbár a magyarok a nyu-

gati egyházhoz tartoztak, Szt. Demeter tiszteletét a keleti egyház híveitől vették át, mégpedig a Szerémségből, amelynek a görögök után lettek birtokosaivá. Megállapítható, hogy a régi palánki Szt. Demeter-templom búcsúja a legrégebb időktől fogva a legutóbbiakig valóban október 26-a volt, tehát a szent tisztelete kétségtelenül a Szerémségből ered.

Érdekes, hogy *francia földre* is eljutott a balkáni Szt. Demeter-kultusz Kelet felől. Ugyancsak az ASS szerint a keleti szent tisztelete oly erős volt, hogy egy helyi eredetű, ugyancsak Demeter nevű szent emlékét is elhomályosította, amennyiben a két szentet összcserélték és a szaloniki-i szentet ünnepelték október 26-i görög ünnepén.

Igen érdekes az is, hogy Szt. Demeter tisztelete nemcsak a keleti keresztény világban volt általános, hanem átment a *mohamedánok valláskultuszába* is, Szt. Györggyel együtt. Az előbbi Casin Giuni, az utóbbi Hydyrlez néven. Legendák forogtak közszájon, amelyek szerint ezek mohamedánok voltak. Ünnepeiket a keleti keresztények ünnepnapjain, április 13-án és október 26-án ülték meg, e napok szerint irányították hadműveleteiket: az elsőt kezdték meg, az utóbbit fejezték be. A Szt. Demeter tiszteletnek a magyar hadászattal való hasonló kapcsolatait jelzi az orosz évkönyvek 1150-ből való adata, amely szerint a királyt vitézei halicsi hadjárata alkalmával a hadműveletek abbahagyására bírták arra való hivatkozással, hogy közeledik Szt. Demeter napja. Úgy látszik tehát a magyaroknál is, mint a mohamedán népeknél és valószínűleg az összes keleti keresztény népeknél a hadi tevékenység befejezése a görög naptár szerint Szt. Demeter nap: október 26-a volt.

Hogy Szt. Demeter középkori tiszteletének ily óriási területen való elterjedését megérthessük, rá kell mutatnunk egy *vallás-társadalmi mozgalomra*, amely összefüggésben a szent tiszteletével ebben az időben a keleti keresztény és a mohamedán vallás területén a mozgalom hallatlanul dinamikus hatására elterjedt és amely végeredményben a két vallás népi formáit vallási és politikai téren egy nevezőre hozta. Feltűnő, hogy ennek a vallási, szellemi, gazdasági és szociális vonatkozású mozgalomnak földrajzi kiterjedése pontosan megegyezik Szt. Demeter tiszteletének térfoglalásával.

Az akkor fennálló társadalmi és gazdasági rend ellen az Állam és Egyház által fenntartott jogrend felszíne alatt nagyszabású, ma úgy mondanánk illegális mozgalom indult meg. Terjesztői megkezeszteltek, keresztényeknek nevezték magukat, résztvettek a vallási életben, templomokat építettek és vallásos tárgyú képeket festettek. Az egyházi rendnek is tagjai, sőt szerzetesek, valójában haláltmegvető apostolok voltak; tervszerű titkos propagandát fejtettek ki. Fáradhatatlan fanatikus tevékenységük kiterjedt az egész keresztény és mohamedán világra. Tanaik többé kevésbé a manicheizmus dualista tanítását követik, lényegükben gyakorlatilag valóságos szocializmust tüntetnek fel. Az egyes vidékeken a legkülönbözőbb néven szerepeltek: a bizánciaknál phundagiagiták, az örményeknél pauliciánusok, Szíriában massilianusok, a Balkánon bogu-

milek, Olaszországban patarének, Franciaországban albigensek stb. A mohamedán vallás egyik felekezetének, a siitáknak számos szektára bomlása következtében, Goldziher szerint, szintén népies vallások keletkeztek, amelyek gyakran igen messze estek Mohamed vallásától, sőt az egyistenhittől is. Ezek a szekták a keresztényekkel keveredve zendik, karmat, bateni, ismaeli stb. néven a keresztény manicheista szervezetekhez és ezek térítő taktikájához teljesen hasonló tevékenységet fejtettek ki. Amikor a 13. század elején kísérletet tettek arra, hogy a különböző manicheus-szocialista szektákat 13 egyházmegyében Perzsiától Angliáig az uralkodó Egyházakkal szemben egyesítsék és már egy Carcassone-i származású, Bosznia hegyei között székelő pápájukról tudott a keresztény világ, megindultak ellenük az elkeseredett kereszties hadjáratok. A küzdelemben az ázsiai és európai eretnek-keresztények, meg az ázsiai, afrikai és spanyolországi szektárius mohamedánok között a legszorosabb együttműködés állt fenn. Ennek igazolására számos adatunk van a Szentföldről, a Balkánról, Itáliából, Spanyolországból és Délfranciaországból. Végül is három fronton dőlt el a két világ élet-halál harca: a Szentföldön, Boszniában és Délfranciaországban. Keleten a kereszties háborúk sora, a Balkánon a magyar királyok hadjáratai, nyugaton monforti Simon kegyetlen harcai hoztak győzelmet.

Előadásomnak igazán nem lehet a célja, hogy a 13. század kulturális viszonyait részletesen tárgyalja, csak azokra a tényezőkre akartam rámutatni, amelyek a keleti kulturális elemek népi úton való elterjedését megmagyarázzák és a Földközi-tenger partjain élő keresztény és mohamedán népek földalatti szellemi kapcsolatait létrehozták.

Ezek után meg tudjuk érteni, hogy miért, milyen úton és kik terjesztették Szt. Demeter tiszteletét ebben a szellemi világban, ha tekintetbe vesszük, hogy a korszakot szakadatlan háborúk kísérik. A katonaszenteknek ilyenkor nagy szerepük van, így Demeternek is. Az ASS. pl. eredeti források alapján rámutat arra a sorsdöntő szerepre, amelyet a bolgárok szabadságharcában játszott. Ezek szláv és oláh alattvalóikkal elhitették, hogy Szt. Demeter Szalonikiból az általuk tiszteletére emelt templomba költözött. Az itt elhelyezett számos manicheus „demoniacus“, vagyis férfi és női varázsló által fellelkesítve a görögökre rohantak és a fehér lovon előttük harcoló Szt. Demeter segítségével megalapítják az Asjenidák Bulgáriáját. A katonaszentek népszerűségét az Ázsiát és Európát behálózó hadak útjai terjesztik el. Kereszties hadak vonulnak nyugatról keletre és vissza. Latin államok alakulnak keleten és tartanak összeköttetést az őshazával. Keleti eredetű hadifogoly és zsoldos katonák kerülnek el nyugatra és ültetik át a népi szokásokat, erkölcsöket, vallási nézeteket. De a háborús mozgolódások mellett a vándoripar és kereskedelem is állandó közvetítők, s révükön nemcsak szellemi javak, hanem tárgyak is kicserélődnek, műformák és technika is eljut a legtávolabbi helyekre. Döllinger, Schmidt, Ficker adatokat sorolnak fel, amelyek pl. balkáni iparosok és kereskedők manicheus alapon megszervezett társulásainak szereplését bizonyítják Dél-

franciaországban. Violet-le-Duc igen eredeti régészet-antropológiai módszerével megállapításokat közöl az Alduna népének fontos szerepéről a délfraancia szobrászat középkori kialakulásában. Ha Kelet és a Balkán kultúrhatása messze nyugatra elhat, a szomszédos Magyarországba annál könnyebben eljuthatott.

Magyarországba a *keleti hatások* majdnem kivétel nélkül dél felől, az Alduna és Moesia felől jövő betelepülők, hadi átvonulások és kereskedelmi utak révén hatoltak be. A hadifogoly és zsoldos katonanépek közül a besenyők, kúnok, kaldeus és izmaelita lövérek telepedtek meg és szóródtak szét előbb a Délvidéken, később az egész országban. A kereskedők közül a görögök, örmények és kiváltkép az izmaeliták a legjelentősebbek. Ez utóbbiak tartották kezükben a kereskedelmet az egész Árpád-korban és közvetítették Kelet és Nyugat között. A keresztes háborúkig ugyanis Magyarországon keresztül vitt az út nyugat felé s így a Fekete-tengertől a Duna-út volt akkor a legfontosabb nemzetközi útvonal. Ehhez az úthoz csatlakozott Zimonynál dél felől a Vardar és Morava völgyén a római időből származó Via Singidunum Szalonikiból, Bizánc után az akkori Európa legfontosabb gazdasági centrumából kiindulóan, északról pedig a Zalánkemény, Zenta, Szeged, Csongrád felé vezető Tisza-út, amelyhez kapcsolódott a Maros-menti fontos gazdasági útvonal. Ezek az utakon él és mozog a kereskedő, fuvaros és hadi nép, viszi és hozza áruit, cseréli kulturális javait. *Szeged népe is bekapcsolódik ebbe a világtorgalomba.* Gazdasági életét az ország legnagyobb sóközpontjához fűződő és a királyi jövedelmeket bérlő izmaeliták által vezetett mozgalmas élet irányítja. A szegediek főként sófuvarozással és ezzel kapcsolatos kereskedelemmel foglalkoznak. Sót hoznak a Maroson és viszik le a Tiszán, fel a Dunán. Visszafelé vízár ellen vontatással különféle értékes árukat hoznak, különösen bort és azt közvetítik egészen ki Lengyelországba. Sokan szállóskerteket vásárolnak az ősrégi boráról híres Szerémségben és kétféle életet élnek. Hogy ez mit jelent a népi kultúriavak kicserélése — így pl. Szt. Demeter tiszteletének és a déli balkáni téglaovezet jellegzetességeinek átszarmaztatása terén a Tisza és Maros táján, azt könnyű elképzelni.

Ez a déli hatás annál érthetőbb mert abban az időben az ország élete dél felé orientálódott, akkori történetünk súlypontja a Balkánon volt. E mellett nemcsak uralkodó és vezető társadalmunk volt félig görög, szerb, izmaelita, kún fajú és kultúrájú, hanem a nép is, talán még ezeknél is jobban, déli—keleti művelődésbeli hatások alatt élt. Nem tudok bővebben kitérni ennek igazolására, csak néhány adatot hozok fel. Ugyanaz az Innocentius pápa, aki Toulouse grófja ellen az albigensek kiirtására keresztes hadat szerveztetett, Imre királyunkkal levelezett a délmagyarországi eretnekek ügyében. A IV. lateráni zsinat elrendeli, hogy a Tisza mentén lakó görög szertartásúak helyiségeibe igazhitű papokat kell küldeni, akik a népnek saját nyelven megtéve az egyházi szolgálatot, őket a szakadárságtól megmentse. Uralkodóink vállalták a rájuk háramló missziót: a keletiek beolvasztását, az eretnekség kiirtását. Térítet-

tek, kereszties hadjáratokat vezettek, bekebelezték a déli vidékeket. A bizánci birodalom felosztása után például a görög trónra nevelt III. Béla félgörög leánya Margit, mint thessalonikéi özvegy királyné Demeter nevű fia nevében kormányoz, míg el nem űzik és a királytól meg nem kapja mácsói hercegség címén a Szerémséget, Kevét, Bácsot és a bolgár részeket. Lehetetlen itt felsorolnom a tömérdek kapcsolatot a Balkánnal és Kelettel, de azt hiszem, bátran állíthatom, hogy II. Endre szentföldi kereszteshadjárata, konstantinápolyi latin császárrá jelölése idején, amikor a bizánci—magyar perszonális unió gondolata állt előtérben, amikor ezalatt itthon a királyi jövedelmek az aleppói főiskolát is látogató művelt és gazdag izmaeliták kezén voltak, akiknek befolyása akkora volt, hogy a pápai levelek tanúsága szerint, széles népi rétegek tömegesen tértek át az izmaeliták hitére, amikor kereskedők, szállítók és harcosok keresztül-kasul járták a Balkánt és Keletet, igazán kézenfekvő, hogy a keleti elemek innen honosodtak meg kultúránkban, művészetünkben, nevezetesen a szegedi Szt. Demeter-tornyon, nem pedig a délfraancia kerülő úton jutottak el hozzánk, ahogy azt egyoldalúan nyugati beállítottságú kutatóink hirdetik.

Önként felmerül a kérdés: Hogyha a déli—keleti kapcsolatok ilyen kézenfekvőek, miért keresi a műtörténeti kutatás a keleti vonások eredőhelyét a legcsekélyebb bizonyíték nélkül, pusztá hasonlóság alapján messze Nyugaton, és miért feltételezi, hogy ezeket nyugati bevándorlók honosították itt meg.

Ennek okát a tudományos világ egyoldalúságában és gyakran tudatos tendenciájában kell keresnünk a keleti vonatkozásokkal szemben. Tudósaink közül csak kevesen, mint Posta, Buday, Diváld, mutattak rá Keletnek jelentős szerepére kultúránk és művészetünk kialakulásában. A többség azonban elhanyagolta, tudatosan elhallgatta ezt a szerepet, sőt többen egyenesen harcot hirdettek ellene és a Kelet jelentőségének hirdetőivel szemben az agyonhallgatás fegyverével éltek. Innen magyarázható az egész közvélemény tájékozatlansága és idegenkedése a keleti dolgok iránt.

De érzéketlen volt a művelt közönség a népi eredetű kultúr-tényezők iránt is. Hajlandó volt a műtörténetből a népi hatások jelentőségét kirekeszteni és minden jelentőséget, még a keleti jellegűeket is az uralkodó nyugati eredetű tényezők befolyásának javára írni, holott népi kultúránkkal és népünk Kelethez való örökös kapcsolataival számolnia kellett volna.

A Szt. Demeter-torony esetében tehát hiába mutattam rá már 15 éve, 1932-ben, arra, hogy tornyunk és a toulouse-vidéki tornyok közötti hasonlóság még nem oldja meg a származás kérdését. Hogy a hasonlóság oka ugyanannak a bizánci—örmény—iszlám művészeti hatásnak tulajdonítandó, amely a balkáni és hautegaronne-i téglalapíteszetre egyaránt befolyással volt. Hiába mutattam be ennek az állításomnak stílustörténeti alapjait és igazoltam alaktani törvényszerűségek alapján, hogy a két megoldás a külsőséges hasonlóság ellenére teljesen különböző alapformákból kiindulva fejlődött ki, egészen más gondolatokat fejez ki. És végül hasztalan mutattam ki

építéstörténeti érvekkel, hogy a toulouse-i tornyok nem lehettek előképei a szegedi toronynak azon egyszerű oknál fogva, mert a szegedi előbb épült. Az utóbbiak ugyanis Violet-le-Duc szerint leghamarabb a 13. század végén, a mi tornyunk pedig Cs. Sebestyén Károly szerint legkésőbb a 13. század első negyedében épült. Az 1938-ban megjelent összefoglaló ismertetés rendületlenül kitart tízévelőtti megállapításai mellett. A déli—keleti hatások lehetőségét mélyen elhallgatja. Ahol ilyen hatás megállapítása kézenfekvő volna, arra törekszik, hogy ez mellőzhető legyen. Amikor például a Szt. Demeter név származását kutatja, még Szt. Gellértnek is inkább hajlandó a védőszent megválasztását tulajdonítani, mint a közvetlen hatásnak. Szerinte Gellért püspök valószínűleg járt Szegeden és velencei származású lévén, minthogy ott a sok között van egy templom, amely Szt. Demeternek van szentelve, valószínűleg Gellért hozta tiszteletét Szegedre. Azt hiszem ebből a következtetés módból kivilágító mentalitás nagyon jellemző példa arra a tendenciára, amire az előbb utaltam.

Remélnünk kell, hogy ezt az egyoldalú szemléletet fel fogja váltani egy minden szempontot figyelembe vevő, tárgyilagos elbírálás és tornyunk nemcsak mint nyugati példák gyenge másolata fog szerepelni a műtörténetben, hanem a neki megfelelő megbecsülésben lesz része. Sajnos, mostani cikkem keretében nincs módomban bebizonyítani azt, hogy a Szt. Demeter-torony nemcsak a magyar, hanem a világ-műtörténet egyik legbecsesebb emléke. Nem szerény esztétikai értéke és mérete miatt, hanem azért, mert abból a korból, amely az európai gótika kezdetét jelenti, alig van emlékünck. A műtörténet egyik legizgalmasabb kérdése a gótika kialakulásának problémája. Hogy a keleti „gótikus“ elemek: a csúcsív, színes ablak, ú. n. gótikus tömeghatás és a pregotika többi új eleme hogyan jutott keletről a román építészetbe, azt még sűrű homály fedi. Ennek a homálynak eloszlátásához járul hozzá a mi tornyunk. Figyelemreméltó, hogy az átalakulás folyamata nem a nyugati eredetű hatalmi tényezők befolyása alatt, hanem önállóan, eredeti módon, *népi alapon és a föld tradícióinak alapján*, természetes fejlődés útján jött létre.

Vége.

Pozsonyi Zoltán